

Vervolgd in Limburg

Onder redactie van

Prof. Dr. A.-J. Bijsterveld (voorzitter)
Dr. W.J.M.J. Rutten (redactiesecretaris)
Prof. Dr. E. Aerts
Prof. Dr. R. Aerts
Prof. Dr. A.M.J.A. Berkvens
Mevr. Dr. J.C. Dekker
Dr. M. van der Eycken
Dr. J.J. de Jong
Dr. R. Nouwen

Raad van Advies

Drs. Th.J.F.M. Bovens (Maastricht)
H. Reijnders (Hasselt)
Prof. Dr. C. Bruneel (Louvain-la-Neuve)
Prof. Dr. A. Heinen (Aken)
Prof. Dr. P.M.M. Klep (Nijmegen)
Prof. Dr. A. Labrie (Maastricht)
Prof. Dr. J.M.W.G. Lucassen (Amsterdam)
Prof. Dr. J.C.G.M. Jansen (Maastricht)
Prof. Dr. H. Soly (Brussel)
Prof. Dr. R. van Uytven (Antwerpen)

De in deze serie verschenen delen staan vermeld op pag. 446-447.

Stichting Maaslandse Monografieën

De Stichting Maaslandse Monografieën werd in 1964 in het leven geroepen door het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en staat onder bestuur van:

Drs. F.L.J.F. Jadoul (voorzitter)
Mevr. Mr. C. de Koster (secretaris)
Drs. H.J.L.M. Boersma MBA (penningmeester)
Mevr. B.J.F.M. Berden-Van Lier MMO
Prof. Dr. P.M.J.E. Tummers

Vervolgd in Limburg

Joden en Sinti in Nederlands-Limburg
tijdens de Tweede Wereldoorlog

door

HERMAN VAN RENS

Hilversum
Verloren
2013

Op het omslag: Auschwitz. Eindpunt van de spoorlijn.
Foto: Annelies van Rens-Wilms.

ISBN 978-90-8704-353-7

Dit boek is een licht bewerkte uitgave van het proefschrift waarop de auteur op
22 maart 2013 is gepromoveerd aan de Universiteit van Amsterdam

© 2013 Herman van Rens & Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Kleurenfoto's © Pieter Nijsten, Maastricht
Typografie Rombus, Hilversum
Omslagontwerp Het Lab, Arnhem
Druk Wilco, Amersfoort
Bindwerk Van Waarden, Zaandam

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the author and publisher.

Woord vooraf

Sommige personen hebben de onbedwingbare neiging om iets na te laten voor het nageslacht. De beste nalatenschap leek mij een boek waarin Limburgers tot in lengte van jaren kunnen lezen hoe tijdens de Tweede Wereldoorlog in hun gewest ongeveer duizend mensen werden weggevoerd naar hun gewelddadige dood. Het is één van de meest afschuwelijke gebeurtenissen uit de geschiedenis van de provincie.

Wat was bedoeld als een bijdrage aan de Limburgse geschiedschrijving ontwikkelde zich tot een wetenschappelijk proefschrift waarop ik op 22 maart 2013 aan de Universiteit van Amsterdam promoveerde tot doctor in de letteren. Het promotieonderzoek werd begeleid door prof.dr. J.Th.M. Houwink ten Cate, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam. Dit boek is een licht aangepaste versie van het proefschrift.

Ik heb gedurende enkele jaren, samen met mijn vrouw en partner voor het leven Annelies van Rens-Wilms, archieven doorzocht: vrijwel alle overheidsarchieven in Limburg en daarnaast belangrijke archieven buiten de provincie. Aan mijn echtgenote ben ik dan ook de allergrootste dank verschuldigd. Onze gezamenlijke arbeid was behalve gezellig ook uitermate productief. Het resultaat ervan is dat wij een redelijk compleet beeld kunnen geven van het verloop van de Holocaust in onze provincie. De weergave van die arbeid hebt u nu in handen en ik hoop dat na u nog veel anderen ook naar onze onderzoeksresultaten zullen kijken en met ons van mening zullen zijn dat wij er goed aan deden dit op te schrijven.

Wij hadden dit werk niet kunnen doen zonder de hulp van velen. In alle archiefinstellingen hebben aardige mensen ons geholpen. Wij werden voorzien van adviezen en van koffie. Soms was er nog vlaai over van een feestje de voorafgaande dag. Al die archiefmedewerkers zijn wij dankbaar. Twee noemen wij er met naam. Frans Roebroeks van het Regionaal Historisch Centrum Limburg was van het begin tot het einde onze vraagbaak in Maastricht. Raymund Schutz hielp ons geweldig bij het Rode Kruis in Den Haag en stond ons zelfs een hele week zijn werkplek af.

Op wetenschappelijk gebied dank ik het meest aan professor Johannes Houwink ten Cate, mijn promotor. Zijn commentaren op de aangeleverde teksten waren direct en duidelijk. Hierdoor won het werk aan kwaliteit en is het uitgemond in een academisch proefschrift, waarvan de conclusies mogelijk van belang zijn buiten de grenzen van de provincie. De eerste kiem voor het onderzoek was overigens al gelegd door dr. Wichert ten Have, die – toen ik als masterstudent Holocaust- en genocidestudies een scriptie inleverde over dit zelfde onderwerp – langs zijn neus weg vroeg: ‘Waarom ga je dit niet nog wat grondiger uitzoeken?’

Veel dank gaat ook naar dr. Willibrord Rutten, senior onderzoeker bij het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en redactiesecretaris van de Maaslandse Monografieën, de

mooie historische reeks waarin ook dit boek verschijnt. Ook hij was een kritische meelezer en zette mij op het spoor van talloze verbeteringen. Daarnaast heeft hij mij met vaste hand geleid naar het geschikt maken van het boek voor deze uitgave.

Herman van Rens

Detail van het monument ter herinnering aan uit Beek gedeporteerde Sinti. © Pieter Nijsten. Zie ook blz. 175.

Inhoudsopgave

Inleiding	II
Feest in Waubach	II
Historiografie	14
De aard van dit boek	23
1 Vóór de Tweede Wereldoorlog	27
Joodse Limburgers	27
Demografie	29
Religie	32
Economische positie	35
Integratie en antisemitisme	36
Vluchtelingen uit Duitsland	40
Limburg in de jaren dertig	47
Hulp en verraad	52
Vluchtelingenkampen	57
Last of verrijking?	60
Besluit	62
2 Tot aan het begin van de deportaties 1940-1942	63
Onder Duits bewind	63
Het eerste jaar	70
Registratie	73
Roof	78
Joodse Raad	81
Joods onderwijs	84
Ontrechting	87
De beroving voltooid	95
De laatste rechten ontnomen	97
Met de ster	99
Straffen	101
Joodse reacties	103
Definitieve registratie	106
Besluit	107
3 Eerste fase van de deportaties 1942	109
De Holocaust	109
Katholieke joden	112

Joodse werkkampen	118
25 augustus 1942	120
Westerbork	133
10 en 11 november 1942	139
Kosel	141
Auschwitz	147
Opvattingen over het 'Oosten'	153
Besluit	159
4 De slotfase van de deportaties 1943	177
Einde van legaal joods leven	177
Verdriving uit de provincie	182
Judendurchgangslager 's Hertogenbusch	191
Sobibor	193
Bergen-Belsen en Theresienstadt	195
Limburgers en de Holocaust	197
Afwikkeling van zaken	206
De laatste legale joden	211
Besluit	215
5 Joodse onderduikers	216
Vlucht en onderduik	216
Duiken in eigen streek	219
Hulporganisaties	222
Hulp aan joodse kinderen	229
De LO	237
Lief en leed	239
Vlucht	250
De vervolgers	255
Arrestaties	259
Helpers	271
Hoeveel?	275
Besluit	281
6 Vervolg van de Sinti	282
'Zigeuners'	282
Nederlands woonwagenbeleid	286
Naar Ommen	292
16 mei 1944	296
Westerbork en verder	301
Besluit	304
7 Na de bevrijding	305
Terugkeer en opduiken	305
Opvang van repatrianten	312
De Club van Maastricht	315

Joodse hulporganisaties	317
Opnieuw naar het kamp	327
Weeskinderen	329
Besluit	331
8 Conclusies	333
Internationaal perspectief	333
Limburg en de rest van Nederland	341
Overlevingskansen van Limburgse joden	350
Het patroon van de wegvoering	356
Sleutelfiguren	360
Regionale verschillen binnen Limburg	361
Een <i>society of enablement</i>	363
Besluit	368
Samenvatting	371
Summary	377
Bijlagen	382
1. Lijst van Limburgse slachtoffers	382
2. Lijst van slachtoffers van buiten Limburg, gearresteerd in Limburg	411
3. Lijst van slachtoffers onder Sinti, gearresteerd in Limburg	417
Geraadpleegde archieven	418
Geraadpleegde literatuur	422
Register van persoonsnamen	430
Register van plaatsnamen	440
Curriculum vitae	445

Tabellen

1	De Limburgse joodse gemeenschappen. Aantal personen per gemeenschap, 1840-1941	31
2	Verdeling in leeftijdsklassen van de Nederlandse en Limburgse bevolking in 1940/1941 vergeleken met die van de joodse bevolking	32
3	Leeftijdsverdeling van de slachtoffers van het transport van 28 augustus 1942 naar Auschwitz	132
4	Het aantal op 8 april 1943 vanuit Limburgse gemeenten naar kamp Vugt gedeporteerde joden (volgens opgave van de burgemeesters) en het aantal daadwerkelijk in het kamp aangekomen personen	186
5	Leeftijdsverdeling van de slachtoffers van het transport van 11 mei 1943 naar Sobibor	193
6	Overzicht van de arrestaties van Limburgse joden	351
7	Plaats van overlijden van Limburgse joodse slachtoffers	352
8	Aantal joden en joodse overlevenden per gemeente in Limburg	353
9	Overlevingskansen van Limburgse joden naar leeftijdsgroep	354
10	Overlevingskansen van Limburgse joden naar nationaliteit	355
11	Overlevingskansen van joden in Limburg per regio	362
12	Aantal joodse onderduikers per 10.000 inwoners in twee plattelands-regio's	363

Inleiding

Wij zijn geen barbaren; wij willen ook de joden toestaan dat hun gezinnen meereizen.

F. Schmidt

FEEST IN WAUBACH

Zaal Herberigs in de Kerkstraat was het centrum van het rijke verenigingsleven van Waubach, een mijnwerkersdorp in het zuidoosten van Limburg. De zaal bood plaats aan 200 personen. Zondag 2 augustus 1942 was elke stoel bezet. De ruimte was uitbundig versierd met vaandels waarop de Duitse Rijksadelaar en het hakenkruis prijkten. Het was feest. De *Ortsgruppe* (plaatselijke afdeling) van de *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* (NSDAP) vierde het feit dat inwoners van Waubach tien jaar eerder de eerste afdeling op Nederlandse bodem hadden opgericht. Ten tijde van de oprichting van de *Ortsgruppe* was ongeveer een kwart van de bevolking van Waubach van Duitse afkomst. De Duitsers waren naar Nederland gekomen omdat er geld was te verdienen in de groeiende mijnindustrie. De meesten waren na 1932 weer teruggegaan naar hun land, omdat ze werk hadden gevonden in de Duitse oorlogsindustrie of om dienst te nemen in de *Wehrmacht*. Toch woonden er in 1942 nog altijd een paar honderd Rijksduitsers in het dorp.² Die vormden de kern van een actieve partijafdeling, die onder de bezielende leiding stond van *Ortsgruppenleiter* Röse.

De *Ortsgruppe* Waubach mocht zich die zondag verheugen op hoog bezoek: Generalkommissar Fritz Schmidt was helemaal uit Den Haag gekomen om de jubilerende partijafdeling toe te spreken. Hij was de vertegenwoordiger van de *Parteikanzlei* van de NSDAP van Martin Bormann. Schmidt maakte deel uit van het hoogste bestuursorgaan in bezet Nederland. Hij was opgeklommen van straatfotograaf tot een belangrijk persoon binnen de nazi-partij; nog pas 39 jaar oud was zijn ster rijzend. Een goed spreker was hij ook. Hij ging er prat op dat hij – in tegenstelling tot zijn collega's – het contact met de man in de straat nooit was kwijtgeraakt. Zijn grote ambities probeerde hij waar te maken door te manipuleren en te intrigeren onder de vele grote en kleine machthebbers in de nazi-hiërarchie.³

Schmidt had er de reis naar Zuid-Limburg graag voor over: niet alleen was 'Waubach' de oudste NSDAP-afdeling van Nederland,⁴ maar ook kon hij zijn uitstapje mooi combineren met familiebezoek. Zijn broer Willi zwaaide in Maastricht de scepter als provinciaal *Beauftragte* (vertegenwoordiger) van Reichskommissar Dr. Arthur Seyss-Inquart. Willi Schmidt zat

1 Uit de rede van Fritz Schmidt 2 augustus 1942 te Waubach.

2 Bevolkingscijfers voormalige gemeente Ubach over Worms, GA Landgraaf, Gemeente Ubach over Worms 1932-1981.

3 In 't Veld, *De SS en Nederland*, 90-97; De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 4, 86-90.

4 Waubach was om meer redenen belangrijk voor de nazi's. Propaganda Minister Joseph Goebbels was de zoon van Maria Oldenhausen, de dochter van de dorpsmid van Waubach. Goebbels verbleef in zijn jeugd vaak in het dorp, toen hij studeerde op het jongenspensionaat van Bleijerheide.

Bijeenkomst op 2 augustus 1942 ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van de Ortsgruppe Waubach van de NSDAP. Coll. Heemkundevereniging Waubach.

dan ook op de voorste rij toen zijn broer Fritz door honderden Duitse en Nederlandse kameraden werd ontvangen met een driewerf 'Sieg Heil!'.

De Generalkommissar was niet met lege handen gekomen. Voor de jubilerende afdeling had hij een geschenk meegebracht: een buste van de Führer, gemaakt door Ferdinand Liebermann, Hitlers favoriete beeldhouwer. Schmidt sprak, mede namens de Reichskommissar, zijn dank uit aan de leden van de Ortsgruppe Waubach, die 'omgeven door haat en verachting, het besluit namen het vaan van het hakenkruis in Waubach op te richten.' Toen hield hij de rede waar de aanwezigen naar hadden uitgezien. Meermaals werd die onderbroken door 'luide instemming en bijval' en door 'Sieg Heil op den Führer aller Germanen'.⁵

Het was ook belangrijk wat Schmidt te zeggen had: hij sprak vooral over de 'joodse kwestie'. De joden, zo zei hij, waren de grootste vijanden van Duitsland. Zij hadden Frankrijk, Engeland en Amerika opgehitst tegen Duitsland en zo 'de volkeren stelselmatig den oorlog ingedreven'. Schmidt zal toen, samen met zijn gehoor, hebben gedacht aan de – volgens Hitler zelf – profetische woorden van de Führer op 30 januari 1939 in de Rijksdag: 'Mocht het internationale Finanzjudentum erin slagen om de volkeren opnieuw in een wereldoorlog te storten, dan zal het resultaat [...] de vernietiging van het joodse ras in Europa zijn.'⁶

Welnu, die wereldoorlog was een feit. Wie zou het, in de woorden van Schmidt, de Duitsers derhalve 'euvel duiden wanneer wij [...] dezen gevaarlijken tegenstander uitschakelen?' Omdat de Duitsers dringend arbeidskrachten nodig hadden om in het Oosten puin te ruimen, zou het merendeel van de joden daar moeten gaan werken. Dat gold ook voor de Ne-

⁵ Verslag Limburgsch Dagblad 4 augustus 1942.

⁶ Domarus (red.), Hitler, band 2, 1058.

derlandse joden. 'Hun lot zal hard zijn', maar, zo vervolgde Schmidt, 'wij zijn geen barbaren; wij willen ook de joden toestaan dat hun gezinnen meereizen.'⁷

De deportaties van joden uit het doorgangskamp Westerbork waren inmiddels ruim twee weken eerder, op 15 juli, begonnen. Op zondag 26 juli hadden de Nederlandse bisschoppen, onder wie de Roermondse bisschop Gulielmus Lemmens, een herderlijke brief laten voorlezen van de kansels waarin zij een duidelijk protest hadden laten horen tegen de wegvoering van hele joodse gezinnen uit Nederland. In de Nederlands-hervormde Kerk was de brief niet voorgelezen; de Synode van deze Kerk dacht te kunnen rekenen op concessies van het bezettingsbestuur ten gunste van protestants gedoopte joden.⁸ Schmidt doelde hierop toen hij zei: 'Wanneer de Katholieke geestelijkheid zich aan geen onderhandelingen stoort, zijn wij van onzen kant genoodzaakt, de Katholieke voljoden als onze ergste tegenstanders te beschouwen, en derhalve zoo spoedig mogelijk voor hun wegvoering naar het Oosten te zorgen. Dat is geschied.'⁹

Het was inderdaad geschied. Op diezelfde zondagochtend 2 augustus waren in heel Nederland 213 katholiek gedoopte (en geen protestantse) joden uit hun huizen gehaald, onder wie 31 Limburgers. Voor een deel van hen zou dat leiden tot deportatie naar Auschwitz-Birkenau, waar zij de dood vonden.¹⁰ Het was de eerste grootschalige arrestatie van Limburgse joden. De rede van Schmidt markeerde dan ook het begin van de wegvoering van joden uit Limburg.

Maar de woorden van de Generalkommissar verspreidden zich. Zijn stem galmde door het hele land. In Amsterdam werden al gedurende een paar weken joden opgeroepen om zich te melden voor 'arbeidsverruimende maatregelen in het Oosten'. Aanvankelijk kregen zij een brief thuisbezorgd, met de opdracht zich te vervoegen bij de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* om daar een oproep in ontvangst te nemen voor de 'arbeidsinzet'. Toen slechts weinigen zich meldden, ging men vanaf 28 juli over op een ander systeem: agenten van de reguliere gemeentepolitie in de hoofdstad bezorgden één dag voor de wegvoering de officiële oproepen persoonlijk aan huis. Door deze nieuwe werkwijze steeg de opkomst aanzienlijk, maar wat ook hielp was het dreigement dat men bij weigering zou worden overgebracht naar Mauthausen, waarvandaan al een jaar lang talloze berichten van overlijden kwamen.¹¹

Pas toen men hoorde dat Schmidt in Limburg gezegd had 'Hun lot zal hard zijn!', gingen de ogen van de potentiële slachtoffers open: de opkomstcijfers in Amsterdam gingen weer omlaag. Ze daalden zo dramatisch dat er zelfs een lichte paniek uitbrak onder de personen die de deportaties moesten organiseren. Deze functionarissen waren namelijk gehouden aan de door Berlijn gestelde quota betreffende het aantal joden dat vanuit Nederland naar de kampen in het Oosten moest worden gestuurd. De organisatoren van de deportaties kwamen tussen 3 en 10 augustus maar liefst elf keer bij elkaar om de ontstane problemen te bespreken.¹² Uiteindelijk besloten zij het roer om te gooien. Vanaf 3 september bleven de politiemannen die de oproep afgaven, wachten terwijl de slachtoffers een korte tijd kregen om wat spullen bij elkaar te zoeken. Vervolgens namen ze hen gevangelijk mee en droegen

7 Verslag Limburgsch Dagblad 4 augustus 1942.

8 Snoek, *Nederlandse kerken en de joden*, 90-95.

9 Verslag Limburgsch Dagblad 4 augustus 1942.

10 De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 6, 19-20.

11 Meershoek, *Dienaren van het gezag*, 232-240; De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 5, 538.

12 Presser, *Ondergang*, deel 1, 267-268.

hen over aan de bezetter.¹³ De woorden van Schmidt markeerden het begin van de praktijk dat joden door Nederlandse politieagenten uit hun huizen werden gehaald.

Ook in Limburg zou enige weken later de gemeentepolitie worden ingezet bij de operatie waarvan we nu weten dat die zou leiden tot de moord op de meerderheid van de joodse inwoners. Op 24 augustus klopten Limburgse agenten bij 600 joden op de deur om hun de dwingend geformuleerde aanzegging te overhandigen, dat zij zich de volgende dag moesten melden op een verzamelpunt in Maastricht: een school in de Professor Pieter Willemsstraat achter het spoorwegstation.¹⁴

De feestrede van Schmidt vormde de opmaat tot de wegvoering van het Limburgse jodendom. De joden en ook de 'zigeuners' werden gedeporteerd en naar later duidelijk werd, vermoord omdat ze waren geboren zoals ze geboren waren, als jood of als 'zigeuner'. Omdat ze schuldig waren geboren. In de woorden van Yehuda Bauer: De joden waren 'sentenced to death for the crime of having been born.'¹⁵ Daar gaat dit boek over.

HISTORIOGRAFIE

Nederland

In Nederland begon het wetenschappelijk onderzoek naar de jodenvervolgving vroeg.¹⁶ Met de *Kroniek der Jodenvervolgving, 1940-1945* van Abel J. Herzberg (1893-1989) verscheen al in 1950 een geschiedenis van de Nederlandse joden tijdens de nationaalsocialistische bezetting, als onderdeel van het officiële vierdelige verzamelwerk *Onderdrukking en Verzet*.¹⁷ Het slothoofdstuk van de *Kroniek*, 'de Balans', was ook de eerste analyse waarin deportatiepercentages in verschillende bezette gebieden met elkaar werden vergeleken. Hoewel de auteur erop wees dat het deportatiepercentage in Nederland hoog was, leidde deze constatering toen nog niet tot discussies.¹⁸

Ondergang, geschreven door de historicus Jacob Presser (1899-1970) in opdracht van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIO) en uitgegeven in 1965, ademde een andere sfeer. In 1961 was inmiddels *The Destruction of the European Jews* verschenen, het eerste vergelijkende en samenvattende onderzoek over de jodenvervolgving in heel Europa van de hand van de jonge Amerikaanse politicoloog Raul Hilberg.¹⁹ Hilberg had de jodenvervolgving beschreven als een gefaseerd proces, van registratie, uitsluiting en roof naar arrestatie, wegvoering en verdelging. De belangrijkste Nederlandse Holocausthistorici, Presser voorop en later L. de Jong, namen dit kader over. Het boek van Presser is sterk anekdotisch en heeft een moralistisch en emotioneel karakter. Hij was de eerste historicus die dacht en schreef over schuld en medeschuld van Nederlanders en de Nederlandse autoriteiten.²⁰

13 Meershoek, *Dienaren van het gezag*, 240.

14 RHCL, Archief 20.108a, Gemeentepolitie Maastricht, inv. nr. 1739; Oproep door de Zentralstelle, RHCL, Archief Gemeentepolitie Maastricht, Archief 20.108a, inv. nr. 1737.

15 Bauer, *Rethinking the Holocaust*, 49.

16 Zie onder meer: Kristel, *Geschiedschrijving*, 27-72.

17 Van Bolhuis et al, *Onderdrukking en verzet*.

18 Herzberg, *Kroniek der Jodenvervolgving*.

19 Hilberg, *Vernietiging van Europese joden*.

20 Presser, *Ondergang*, 267-268. Zie ook de recensie van Schöffers, 'Geschiedenis van de vervolging der Joden', 38-63.

De uit 14 delen, 29 banden bestaande serie van L. de Jong (1914-2005), *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, omvat de hele oorlogsgeschiedenis van Nederland en de overzeese gebiedsdelen. In de serie, waarvan het eerste deel verscheen in 1969 en het laatste in 1989, werd de jodenvervolging door De Jong in de algemene oorlogsgeschiedenis ingebed. De auteur zag zijn werk mede als een correctie op Presser. Anders dan zijn voorganger en leermeester, pretendeerde De Jong minder emotioneel betrokken te zijn bij het onderwerp, maar ook hij bekritiseerde de medewerking van Nederlandse autoriteiten aan de anti-joodse politiek van het bezettingsbestuur.²¹

De laatste van de vier geschiedschrijvers die de hele thematiek van de jodenvervolging in Nederland behandelen, is Bob Moore. Hij beschrijft in zijn Engelstalige boek *Victims and Survivors* (1997) de vervolging van de Nederlandse joden voor een internationaal publiek, dat vanwege de taal niet eerder kennis had kunnen nemen van de publicaties van Herzberg en De Jong. Het boek van Moore bevat echter ook de meest recente inzichten en maakt bovendien vergelijkingen tussen de jodenvervolging in Nederland en die in andere West-Europese landen.²² De vier genoemde studies beschrijven vooral de geschiedenis van de vervolgingen in Amsterdam, waar in 1941 iets meer dan de helft van de Nederlandse joden woonde.²³

Van groot belang is een aantal publicaties over afzonderlijke thema's die verband houden met de jodenvervolging in Nederland. Enkele hiervan waren voor mijn onderzoek van grote betekenis. Bob Moore wijdde een groot deel van zijn proefschrift *Refugees from Nazi-Germany in the Netherlands* aan de opvang van joodse vluchtelingen.²⁴ De opstelling van prominente Nederlandse gezagsdragers was onderwerp van *Burgemeesters in oorlogstijd*, een studie van Peter Romijn. De auteur beschreef de moeilijke positie van Nederlandse bestuurders onder de bezetting. Zij bleven meewerken om 'te redden wat er te redden was' en werden daardoor ongewild een instrument in handen van de bezetter.²⁵ De incorporatie van de Nederlandse politie in het Duitse repressie-apparaat werd al in de jaren zeventig diepgaand bestudeerd door N.K.C.A. In 't Veld in zijn boek *De ss en Nederland*.²⁶ Guus Meershoek maakte in *Dienaren van het gezag* een diepgaande studie over het aandeel van de Amsterdamse politie in onder meer de jodenvervolging.²⁷ Cyrille Fijnaut beschreef in *De geschiedenis van de Nederlandse politie* ook de geschiedenis van de Nederlandse korpsen in oorlogstijd.²⁸ Gerard Aalders beschreef in zijn boek *Roof* hoe Nederlandse joden van al hun bezittingen werden beroofd.²⁹ Een belangrijke, recente publicatie is het boek van Bart van der Boom, *'Wij weten niets van hun lot'*. In navolging van De Jong beschreef de auteur hoe beperkt de feitelijke kennis van joden en niet-joden was over wat joden die naar het Oosten werden gedeporteerd, te wachten stond.³⁰

21 De Jong, *Het Koninkrijk*.

22 Moore, *Slachtoffers en overlevenden*.

23 Overzicht Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters mei 1941, NIOD, Archief 020 Verwaltung und Justiz, inv. nr. 1498.

24 Moore, *Refugees*.

25 Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*.

26 In 't Veld, *De ss en Nederland*.

27 Meershoek, *Dienaren van het gezag*.

28 Fijnaut, *Geschiedenis van de Nederlandse politie*.

29 Aalders, *Roof*.

30 Van der Boom, *'Wij weten niets van hun lot'*.